

Rəhimov İ.M.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.82.98-105

UOT: 343.9

Ölüm cəzasının əsasları

Xülasə: Hüquqşünaslar cinayət hüququnun səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə digər elmlərin nailiyyətlərini tam həcmdə istifadə etmirlər.

Bilindiyi kimi, dəqiq elmlər sahəsində aparılan tədqiqatlardan fərqli olaraq humanitar elmlərin nəticələri və əhəmiyyəti həmin dəqiqə təyin edilə bilməz. Bunun üçün kifayət qədər uzun müddət tələb olunur, çünki onlar bilavasitə ictimai-siyasi proseslərlə, tarixi şəraitlə, insan şüuru ilə, o cümlədən hüquqi şüurla əlaqəlidir.

Bu gün biz cəzanın gələcəyi haqqında düşünməli və o cümlədən cəmiyyətin inkişafının mərhələlərini nəzərə alaraq yeni və daha səmərəli, ancaq daha az əzablı cəza növlərini tapmağın yolları haqqında fikirləşməliyik.

Açar sözləri: cəzanın əsasları; ölüm cəzası; azadlıqdan məhrum etmə; islah təsirli sistem.

Rahimov I.M.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.82. 98-105

UDC: 343.9

The bases of the death penalty

Abstract: Legal professionals do not fully utilize the breakthroughs of other sciences to improve the effectiveness of criminal punishment.

As is well known, the results and significance of the humanities, unlike those of the natural sciences, cannot be determined immediately. This requires a considerable period of time, as they are directly linked to socio-political processes, historical conditions, and human consciousness, including legal awareness.

Today, we must consider the future of punishment: how to identify new, more effective, yet less painful forms of sanction, taking into account contemporary conditions and the current stage of societal development.

Keywords: bases of punishment, death penalty, deprivation of liberty, correctional treatment system.

Hüquq, o cümlədən cinayət hüququnun məsələlərini İlahi kitabların və dini təmayüllərin əsasında həll etmək mümkün deyildir. Buna baxmayaraq ölüm cəzasının saxlanması və ya aradan qaldırılması probleminə, eləcə də cəzanın, o cümlədən cinayət cəzasının xarakterinə baxanda o

♦ **Rəhimov İlham Məmmədhasən oğlu** - Rusiya Elmlər Akademiyasının akademiki, hüquq elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası, Beynəlxalq Hüquq Tədqiqatları Təşkilatı Şurasının üzvü (Azərbaycan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

♦ **Rahimov İlham Mammadhasan oğlu** – Academician of the RAS, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Jurist of Azerbaijan Republic, a member of the Council of the IOLR (Azerbaijan). E-mail: mopi_sid@yahoo.com

hüququn əhəmiyyətinə diqqətsiz qalmaq olmaz. Teoloji dünyagörüşə müraciət etdikdə anlaya bilmirik ki, necə sivil, savadlı insan ölüm cəzasının müdafiəsini “qan tökənin qanı tökülməlidir” köhnəlmiş prinsip üzərində qura bilər.

Hamıya məlumdur ki, “qana qan, dişə diş” tələb edən xalqın səsi onun rəyidir və onu inkar etmək olmaz. Bu xalqın səsi haradan gəlir? Təbii ki, bu dini hissdən irəli gəlir. “Qana qan, dişə diş” prinsipi, Tanrıdan gələn ədalət və ədalət məhkəməsinin rənzii kimi xalq düşüncəsində yaşayır. Bir çox tarixi faktlar təsdiq edir ki, “İnsanlar patoloji olaraq özlərinə bənzər insanların edamına baxmağı sevirler” [1, s. 37]. Əgər elan etsəydilər ki, gündüz kimisə edam edəcəklər, onda erkən saatlarından insanlar orada yığışmağa başlayacaqlar. Niyə?

Müqəddəs Kitablardan çıxış edərək qisas nəzəriyyəsinin insanın onu başa düşdüyü kimi, ölüm hökmünün oradan şərtsiz çıxarılması zərurəti ola bilsin səhv və tətbiq üçün yararsızdır, lakin o mövcuddur və onun təkə dini deyil, həm də fəlsəfi və hüquqi əsası vardır. Eyni zamanda, ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, ölüm cəzasının əleyhinə nüfuzlu səslər ilk olaraq xristian aləmində səslənirdi. Yeri gəlmişkən, Adəmi ölümə məhkum edərək Tanrı ona dərhal ölüm cəzası tətbiq etmədi, qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edərək onu cənnətdən yerə, yəni əbədi həyatdan - ölümlü həyata qovaraq, yeri onun üçün cəza məkanına çevirdi. Beləliklə, cəza “canlı təbiəti dağıtmağa can atan təbiət güclərinə tam azad fəaliyyətin verilməsidir” [2, s. 97]. Adəm günah işlətdiyi andan Tanrı üçün fiziki deyil, ruhu baxımdan ölü hesab edilirdi, çünki insanın Onunla əlaqəsinin kəsilməsi baş vermişdir.

Quran insanı öldürməkdən çəkinməyə çağırır: “Allahın haram buyurduğu cana haqsız yerə qəsd etməyin” (17-ci surə, “Əl-İsra”, ayə 33). Qurana görə ən ağır cəza ölüm cəzasıdır. Onun əsasını “can əvəzində can” ideyası təşkil edir: “Allahın haram buyurduğu cana haqsız yerə qəsd etməyin. (Onu yalnız və yalnız böyük bir günah işlədikdə, məsələn, iman gətirdikdən sonra küfrə düşdükdə və yaxud zinakarlıq etdikdə öldürmək olar). Haqsız yerə öldürülən məzlum bir şəxsin sahibinə (və ya varisinə qatil barəsində) bir ixtiyar verdik (istəsə, qatildən qisas alar, istəsə, bağışlayar və ya qanbahası tələb edər). Lakin o da qətl etməkdə ifrata varmasın (qisas almalı olsa, yalnız qatili öldürməklə kifayətlənsin)! Çünki (şəriətin bu hökmləri ilə) ona artıq kömək olunmuşdur” (17-ci surə, “Əl-İsra”, ayə 33).

Allahın müqəddəs kitabında tez-tez “əzablı cəza” ifadəsinə rast gəlinir. Çox güman ki, söhbət ölüm cəzasından gedir. Quranda ölüm hökmü insanı birmənalı olaraq həyatdan faktiki məhrum etmə ölüm cəzası kimi başa düşülür. Eyni zamanda, Qurana görə “qətl” cinayət kimi, “ölüm cəzası” isə cəza kimi eyni mənada işlədilmir.

Qətdə həmişə özbaşınalıq, bir adamın iradəsi hökm sürür, ölümə cəzalandırma isə Allahın iradəsi, ali ədalətin təmin edilməsidir. Qətlə görə qisas kimi ölüm cəzasını nəzərdə tutan Quran eyni zamanda zərərçəkənin tərəfinə seçim hüququ verir: Əgər sizdən kiminsə qohumunu öldürsələr, onda o iki haqdan birini seçə bilərsiniz: ya onun kəffarəsi (əvəzi) olaraq qan pulu ödənilir, ya da onun qisası alınır” (“Səhih əl-Buxari”. - Peyğəmbər Məhəmmədin hədis toplusu (92). İman kitabı).

Möminlərin öldürülməsinə görə cəza Quranda ayrıca nəzərdə tutulmuşdur: “Heç bir möminə başqa bir mömini öldürmək yaraşmaz. Bu səhvən (xəta üzündən) olduqda müstəsnadır... Hər kəs bir mömin şəxsi qəsdən öldürərsə, onun cəzası əbədi qalacağı Cəhənnəmdir. Allah ona qəzəb və lənət edər, (axirətdə) onun üçün böyük əzab hazırlar” (Quran, 4 surə “Ən-Nisa”, 92-93 ayələr).

Təkə İslam deyil, həm də başqa dinlər İlahi vəhyərdən çıxış edərək, ölüm cəzasını ədalətli hesab edirlər.

Ölüm cəzasının tələbi təkəcə dinin “qana qan” tələbində deyil, həm də Kant və Hegelin fəlsəfəsinin ideya və prinsiplərinə əsaslanır. Beləliklə, ölüm cəzasının saxlanması təkəcə dinin qisas prinsipi deyil, həm də fəlsəfənin tələbidir. Kantla Hegeli onların “bərabəri - bərabərin əvəzində, “həyatı - həyatın əvəzində” kimi ifadə edilən fəlsəfi müddəalarına görə ölüm cəzasının müdafiəçiləri hesab edə bilərikmi? Bildiyimiz kimi, bu nəzəriyyə bir neçə minilliklər boyu, hələ ibtidai icma quruluşu zamanlarından vardır. Kant cəzanın ölçüsü kimi törədilən cinayətin cəza ilə bərabərliyi prinsipini rəhbər tutmuşdur. Bundan da, qətlə görə mütləq ölüm cəzasının kəsilməsinin vacibliyi nəticəsi çıxır.

Hegel də cinayətlə cəzanın arasanda müvazinətin yaradılmasının tərəfdarı idi. Lakin bu müvazinət xüsusi bərabərlik yox, təxmini qiymətləndirmə ilə müəyyən olunan cinayətin keyfiyyəti ilə uzlaşan bərabərlik olmalıdır.

B.N.Çiçerin qeyd edirdi: “Ədalətli cəza bərabər dəyərlilərlərdir. Ölüm cəzası digər cəzalarla əvəz edilirsə, bu ədalət məhkəməsinin tələbləri ilə deyil, başqa amillər üzündən baş verir [5, s. 156].

O da maraqlıdır ki, ölüm cəzasının həm tərəfdarları, həm də əleyhdarları ədalət anlayışına istinad edirlər. A.F.Kistyakovski bununla əlaqədar qeyd etmişdir: “Bu iki əks nəticəyə gətirən ədalət anlayışı nə olan şeydir: bəziləri deyirlər ki, ölüm cəzası müqəddəs təsisatdır və o mənim tələblərimə uyğundur, digərləri isə deyir ki, ölüm cəzası mənə ikrah hissi yaradır, çünki o həqiqətə deyil, gücə arxalanır” [3, s. 13].

Cinayətkarlığın artması və xarakteri, kütləviləşən yeni müasir üsullar bütün bunlar ölüm cəzasının təhdidədi vasitə kimi saxlanılmasının məqsədəuyğun olub-olmaması haqqında getdikcə hüquqşünasları düşünməyə vadar edir.

B.N.Çiçerin qeyd edirdi ki, əgər cəmiyyətin müdafiəsi üçün canilərin qorxudulması tələb olunursa, onda bu yöndə ən yaxşı vasitə ölüm cəzasıdır. Bu ömürlük azadlıqdan məhrum edilməyə biganə baxan ən qatı canilərin çəkdiyini yeganə vasitədir. Cəmiyyət üçün xəstə üzvün kəsilib atılması faydalıdır. Əgər islah olunmaz canilər varsa, onda onlardan birdəfəlik azad olmaq lazımdır” [5, s. 156].

Ç.Lambrozo “Cinayət: səbəblər və müalicə vasitələri” adlı kitabının son nəşrində (1907) ölüm cəzasının probleminə qayıtmış və hesab etmişdir ki, ölüm cəzasının perspektivi Demokl qılıncı kimi ən təhlükəli canilərin başı üzərində asılmalıdır. O canilərin ki, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmələrinə baxmayaraq bir neçə dəfə başqalarının həyatına qəsd etmişlər. Bu hallarda təyin edilməsi “bu ağır seçimi etməkdən başqa yol qalmır. Bu hallarda ölüm cəzasının təyin edilməsi digər cəzalar kimi nisbətən ədalətlidir. Ç.Lambrozo hesab edirdi ki, “Ölüm cəzası təbiət və tarix kitablarına parlaq hərflərlə yazılmışdır və hətta üzvi proses bütövlükdə yaşamaq uğrunda mübarizə aparır”.

Bəs cinayətkarların özlərinin ölüm cəzasına münasibətləri necədir? Onlar ölüm cəzasının əvəzində ömürlük azadlıqdan məhrum edilmələrinə razıdırlarmı?

Bu suallara hələ heç kim cavab verə bilməyib və çətin ki bunu kimsə edə bilsin, çünki söhbət müxtəlif psixologiyaya, xarakterə və iradəyə malik olan insanlardan gedir. Bizim tərəfimizdən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bəzi hallarda cinayətkarlar ölüm cəzasını ömürlük azadlıqdan məhrum etmədən üstün hesab edirlər, ona baxmayaraq ki, məhz ölüm cəzası insan ruhuna ən güclü təsir edir. Əbədiyyətə qovuşma hissi qarşısında özünə qapanmağa və öz cinayətləri qarşısında üzülmə hissi keçirməyə vadar edir. Ancaq onu da müşahidə etmək olar ki, bir çox cinayətkar ölümə biganəlik hissi ilə gedir. Biz ölümdən qorxuruq deyəndə hər şeydən əvvəl onun önündə duran ağrını dərk edirik. Ölüm ya olub, ya da olacaq, o hazırkı zamana aid deyil və əslində üzücü olan ölümün

özü deyil, onun intizarıdır. M. de Monten demişdir: “Elə bil ağaclar onlara xəsarət yetirəndə inildəyirlər. Ölümə qalanda isə, biz onu hiss edə bilmirik, onu ancaq aqlımızla dərk edirik, çünki ölümü həyatdan ayıran ancaq bir andır [4, s. 32]. F. de Laroşfuko eyni fikiri səsləndirmişdir: “Bəzən müşahidə etdiyimiz ölümə məhkum olunmuşların soyuqqanlılığı və ölümə nifrət hissi o deməkdir ki, onlar onun gözünə düz baxmağa qorxurlar. Demək olar ki, bu da onların ağı üçün göz sarğısı kimi bir şeydir” [4, s. 201].

Yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olan vətəndaşlara verilən yumşaq cəza, aşağı səviyyəli insanlara və ya savadsızlara ağır cəzanın tətbiqi kimi güclü təsir vasitəsi ola bilər. Buradan məntiqi cəhətdən aşağıdakı müddəa ortaya çıxır: əgər biz cəza sisteminin yumşaq olmasını istəyiriksə, o zaman vətəndaşların təhsil və əxlaq səviyyəsinin yüksəldilməsi haqqında düşünməliyik. Buradan da bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ölüm cəzasının ləğv edilməsi və ya saxlanılması məhz bu əsasdan asılıdır. Buna görə də bu cəza növünün olduğu ölkələrə anlaşıqlı yanaşmalıyıq. Əslində intellektual, əxlaqi, hüquqi səviyyələri yüksək olan insanlara ölüm cəzasının təyin edilməsi çox ağır təsir bağışlayır. Savadsız və az savadlı kütləyə isə o başqa cür təsir edir. Onlar üçün bu adi hadisə və əyləncə mənzərəsindən başqa bir şey deyildir.

Fikrimizcə, qəsdən törədilmiş qətlərə, azyaşlıların zorakılıqla müşayiət edilən zorlanmasına görə qanunvericilik iki cəza növü tətbiq etməlidir: ölüm cəzası və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə. Yuxarıda göstərilən ölüm cəzası və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə kimi cəzaların seçim hüququ günahı sübut edilmiş təqsirkarın özünə verilməlidir.

Dünyada elə bir cinayət məəcəlləsi yoxdur ki, orada cəza növü kimi azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulmasın. Eyni zamanda bu cəza növü təcrübədə digərlərindən daha çox istifadə olunur.

Hər bir ölkə azadlıqdan məhrum etmənin çərçivələrini müxtəlif cür təyin edir. Belə ki, məsələn, Belçikada azadlıqdan məhrum etmənin minimal həddi 5, maksimal həddi 30 ildir. Üstəlik orada ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası da vardır. Hollandiyada azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti birinci gündən başlayır və 15 ildən çox ola bilməz (müstəsna hallarda 20 il ola bilər). İsveçrə qanunvericiliyində cinayət törətmiş şəxslər 1 ildən 20 ilə kimi dövlətin xeyrinə ağır əməklə müşayiət edilən həbsxana həyatına məhkum edirlər. Bundan başqa 3 gündən 3 ilə qədər həbsxanada adi cəza çəkmə də vardır. Çində müddətli (6 aydan 15 ilə gədər) cəza çəkmədən başqa, qanunvericilikdə müddətsiz, yəni ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası da nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, ölkənin qanunvericiliyində ölüm cəzası da nəzərdə tutulur. Yeri gəlmişkən, Gürcüstan qanunvericiliyində də ömürlük azadlıqdan məhrum etmə termininin əvəzində “müddətsiz cəza çəkmə” termini işlənir. San-Marinoda həbsxanada minimal cəza çəkmə müddəti 3 ay, maksimal isə 35 ildir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələrdə “azadlıqdan məhrum etmə” anlayışının əvəzində “həbsxana müddəti” anlayışını işlədirlər, bu da əslində eyni şeydir.

XVIII və XIX əsrlərin qovşağında müasir həbsxana sisteminin “təntənəli yayılması” başlamışdır. Məlum olduğu kimi, bu zamana qədər ölüm ilə bağlı dəhşətli cəzalar (dar ağacından asma, baş kəsmə, bədən üzvlərinin parçalanması və s.) həyata keçirilirdi. Əmək düşərgələrində müxtəlif dərəcəli cinayətlər törətmiş canilər (quldurlar, oğrular, fahişələr, avaralar və s.) yerləşdirilirdi. Başqa sözlə desək, XVIII əsrin ikinci yarısına qədər həbsxanalarda dəhşətli şərait hökm sürürdü. Cəmiyyətin əsas məqsədi insanlar arasında qorxu hissini aşılamaq və bununla bağlı onları xəbərdar etməkdən ibarət idi. Uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə və məcburi əmək fəaliyyəti kimi cəza növləri o zaman hələ düşünülməmişdir.

İngiltərə və digər ölkələrdə cəzalandırılmanı araşdıran və o zamankı həbsxana şəraitini və qaydalarını tənqid edən ilk adam Con Hovard olmuşdur. Paralel olaraq bir çox alimlər o faktı etiraf etməyə başladılar ki, cani həm də, cəmiyyətin qurbanıdır. Buna görə də onu məhv etmək yox, xilas etməyə cəhd etmək lazımdır. Daha sonra Filadelfiyada tək kameralı həbsxanalar qurulmuşdur. İndiki dövrdə olduğu kimi, o dövrün həbsxanalarındakı məhbusların sayı mövcud olan yerlərdən çox olmuşdur. Həbsxanaların formalaşmasına səbəb cinayətkarlığın kəskin artması olmuşdur ki, o dövrdə təkcə bədən xəsarətləri yetirən cinayətkarlarla mübarizə aparmaq mümkün olmurdu. Eyni zamanda, ucuz fəhlə qüvvəsinə ehtiyac yaranmışdır. Buna görə də uzun illər boyu məcburi əməklə müşayiət edilən cəza çəkmə müddəti cəmiyyətin qorunması yolunda yeni cəzalandırıcı vasitəyə çevrilmişdir. Cəzanın bu növü XIX əsrdə cəzalandırma sistemində əsas duruma gətirilmiş və kütləvi şüurda o qədər kök salmışdır ki, artıq onun faydalılığı şübhə doğururdu. Fikir müxtəlifliliyi ən çox azadlıqdan mərhumətinin daha yaxşı sisteminin təyin edilməsindən gedə bilərdi. Elm adamları, eləcə də praktiki fəaliyyətlə məşğul olan insanlar həbsxanaların səmərəliliyinin və təkmilləşdirilməsinin yollarının axtarışına başlamışdılar ki, bu da bu günə kimi davam edir və məhkum olunmuşların ağrı və iztirablarının azaldılması, cəza çəkmə prosesinin insanpərvərliyinə yönəlmişdir. Ancaq bütün bunlar hansı həddə qədər davam etdirilməlidir? Axı cinayətkarlara ağrı və iztirablar yetirilməsə azadlıqdan məhrum etmə məzmunlu cəzanın icrası mümkün olmur və etiraf edilməlidir ki, bu tipli müasir müəssisələr məhbusların islah olunması üçün deyil, iztirabların verilməsi və qisasın zəruriliyi prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Buna görə də həbsxana ancaq canilərin təcrid olunması üçün lazımdır.

Məhkumlara iztirab və ağrıların verilməsi heç də, onların aşağılanması və ya alçaldılması demək deyildir. Eyni zamanda, azadlıqdan məhrumətin sisteminin təşkilində əhalinin ümumi həyat səviyyəsi ilə hesablaşmaq lazımdır. Məhkumlar bu fərqi hiss etməli, yoxsa cəza həm caniyə, həm də ümumiyyətlə cəmiyyətə təhdidedici təsir bağışlamayacaqdır.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzası əzabvermə mahiyyətini itirməmək şərti ilə normal dərəcədə ilk olaraq müxtəlif islahatlar vasitəsi ilə insanın islahat, tərbiyyə və bərpa sistemində çevrilməlidir. Təəssüf ki, müasir cəza çəkmə yerləri bu məsələni həll etmək iqtidarında deyildir. Onlar nəinki residiv cinayətkarlığı azalda bilmir, əksinə, hər dəfə yeni cinayətkarlar yaradırlar. Bu gün o müəssisələr cəmiyyəti yeni cinayətlərdən qoruya bilmirlər, çünki nə vaxtlarsa onlarda olan təhdidedici təsir bu gün itirilmişdir. Cəzanın humanist icrası ilə müşayiət edilən, praktiki cəhətdən islahedici təsiri olan düşünülmüş cəza sistemində ehtiyac vardır. Çünki müasir müəssisələrdə məhkumlar əmək prosesinə tam olaraq cəlb edilməmişdir, baxmayaraq ki, həbsxanalar kifayət qədər abadlaşdırılmışdır. Əgər cəzaçəkmə müəssisələrində şərait yoxdursa, nə üçün müəyyən kateqoriya məhkumlar özəl şirkətlərdə işlərə cəlb olunmasınlar? Bu halda unutmamalıyıq ki, ancaq o iş islahatı yolunda fayda gətirəcək ki, onu məhbusun özü seçsin. Həbsxanalarda məhkumlar üçün təşkil edilmiş işlər onların ürəyincə olmalı və ona sevinc hissi bəxş etməlidir. Biz indi bu problemi həll etmək iqtidarındayıqmı? Bu barədə düşünməliyik.

Sovet Azərbaycanında olan həbsxanalardan fərqli olaraq, müasir penitensiar müəssisələrinin xarici görkəmi daha yaxşıdır. Bu müəssisələrin daxili vəziyyəti də dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ancaq mahiyyətinə və sosial əhəmiyyətinə görə onları heç də müsbət qiymətləndirə bilmərik. Bu da o deməkdir ki, cəza-islahat prosesi praktik olaraq qarşıya qoyduğu öz məqsələrinə çatmır.

Faktlar göstərir ki, azadlıqdan məhrum edilənlərin sayı ildən ilə azalmır, əksinə, artır. 1960-cı illərdə azadlıqdan məhrum edilənlərin orta göstəricisi 28-32% idisə, 1970-ci ildən başlayaraq bu rəqəm sürətlə artmış və 1983-cü ildə artıq 55% təşkil etmişdir. Məhkəmələrin cəza praktikası onu

göstərir ki, 1971-1977-ci illərdə bu cəzaya məhkum olanların faizi 41-45% olmuşdur. 1980-1997-ci illər ərzində bu göstərici 50-54%-ə qədər artmışdır.

Bu cəza tədbirindən geniş istifadə etmək cəhdi cinayətkarlığın azaldılması ilə bağlı olmuşdur. Ancaq nəticələr mənfi yöndə inkişaf etmiş və bu da cinayətkarlığın səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 1961-1970-ci illər arası cinayətkarlığın ümumi illik səviyyəsi 13600 cinayət hadisələrdən ibarət idisə, 1971-1980-ci illərdə bu rəqəm 14650-ə, 1981-1990-cı illərdə isə 15850-ə yüksəlmişdir.

1976-cı ildən başlayaraq ağır, eləcə də başqa zorakılıqla müşayiət edilən cinayətlərin artımı müşahidə edilmişdir. Belə ki, 1980-ci ildə ağır cinayətlərin törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum edilənlərin göstəricisi 25%-dən çox idi. Sovetlər dövründə aparılan cinayət siyasətinin səmərəsizliyi təkcə cinayətlərin profilaktikasında azadlıqdan məhrum etmə təbiri haqqında səhv təsəvvürdən ibarət deyildir. Eyni zamanda, bu cəzanın cəmiyyət üçün çox da təhlükəli olmayan az əhəmiyyətli əməllərin törədilməsinə görə geniş istifadə edilməsində özünü göstərirdi. Bu da azadlıqdan məhrum edilmiş insanların göstəricilərinin süni surətdə çoxalmasına gətirib çıxardı.

Azərbaycanda kommunist rejiminin dağılmasına qədər bütün məhkumların ümumi faiz göstəricilərinin ildə 6-10% kənd təsərrüfatı mallarının alverinə və müştərilərin aldadılmasına görə məhkum olunmuşlar təşkil edirdi. Xüsusi ilə 1982-ci ildə azadlıqdan məhrum edilənlərin ümumi göstəricilərindən 54,2% ağır cinayət törətməyənlər, 58,4% isə residivist olmayanlar təşkil etmişdir.

Müstəqil Azərbaycanın cinayətkarlarına qarşı azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq edilməsi ilə bağlı cinayət siyasəti dəyişməz olaraq qalmışdır. Belə ki, son 13 il ərzində (2000-2013) alver və ya müştərilərin aldadılması kimi cinayətlərin olmamasına baxmayaraq, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə 42-49% arasında olmuşdur.

Bu kimi statistik rəqəmlərə müraciət edilməsinin zərurəti belə bir nəticənin əsaslandırılması ilə bağlıdır ki, azadlıqdan məhrum etmə hər zaman məşhur və təcrübədə tətbiq edilən ən çox cinayət cəzası olmuşdur. Elə buna görə də cəzalandırmanın gələcəyi bilavasitə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlıdır. Cəzanın cəzasız təsir etmə vasitələri ilə əvəz edilməsindən söhbət gedirsə, bu yalnız azadlıqdan məhrum etmənin azaldılması yolu ilə, onun cinayətkar davranışa təsir tədbiri kimi tam ortadan qaldırılmasına qədər mümkündür. Ancaq bunu etmək nə dərəcədə reallığa uyğundur?

Təəssüf ki, Azərbaycanda son 10 ildə cinayətkarlığın aparılan statistikasına bu suala müsbət cavabı imkansız edir, çünki onun artımı göz qabağındadır. Belə ki, 2000-ci ildə respublikada 13958 cinayətlər qeydə alınmışdırsa, 2010-cu ildə bu rəqəm 23000-ə, 2011 ildə isə 24000-ə yüksəlmişdir.

Bu faktı da qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən zaman ərzində ağır və ən ağır cinayətlərin, qəsdən edilən qətlərin, zorlamaların, yəni şəxsiyyətə qarşı bütün cinayət növlərinin sayı nəinki azalmış, əksinə, onların artımı müşahidə edilməkdədir. Hazırda törədilən cinayətlərin 50%-i şəxsiyyətə qarşı yönəlibsə, biz azadlıqdan məhrum etmə cəzasından imtina edə bilərikmi?

Residivistlər və zorakılıqla müşayiət edilən ağır cinayətləri törədənlər üçün azadlıqdan məhrum etmə gələcəkdə də ən əsas cəza tədbiri kimi qalacaqdır. Eyni zamanda, perspektivdə iqtisadi və ehtiyatsızlıq üzündən, eləcə də narkotiklərlə bağlı törədilmiş və zorakılıqla müşayiət olunmayan əməllər etmiş canilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının cəzaçəkmə müəssisələrində təcrid edilməsi zəmrəti aradan qaldırılacaqdır. Bu da azadlıqdan məhrum edilənlərin faizinin azalmasına və cərimə, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması kimi cəzaların payının artmasına gətirib çıxaracaqdır. Belə görünür ki, cəzanın gələcəyi qısa müddətli azadlıq

dan məhrum etmədən imtina edilməsi ilə müşayiət ediləcəkdir. Çünki onun müsbət nəticələri müşahidə edilmir. Azadlıqdan məhrum etmənin praktiki tətbiqinin bu forması yuxarıda deyilənləri sübut edir.

Əgər müasir şəraitdə azadlıqdan məhrum edilmə deyəndə, özümüzün hüquqlarımızın və özümüz özümüzlə azad rəftar etməmizin məhdudlaşdırılması kimi (onun tam alınması deyil) başa düşürüksə, onda bu cəzanın gələcəyi onun cəzaverici məzmununun məhdudlaşdırılması ilə bağlı olacaqdır. Lakin cəzaçəkmə müəssisələri vergi verənlərin hesabına tikilmiş motellər, istirahət evləri kimi görsənəcəksə, belə hal bu cəza növünün məzmunca tam yox olmasına, demək olar ki, yeganə təhdidedici təsirin ortadan qaldırılmasına gətirib çıxaracaqdır.

Beləliklə, o yerlər - azadlıqdan məhrum etmə yerləri, cəza çəkmə yerləri, həbsxanalar, penitensiar müəssisələr (onları hansı adlarla adlandırmağın heç bir fərqi yoxdur), 1780-ci ildə Filadelfiyada cinayətkarların tam təcrid olunmaları məqsədi ilə yaradılmışdır. Onlardan bu günə qədər heç bir ölkə imtina etməmişdir, baxmayaraq ki, onların səmərəliliyi hamı tərəfindən şübhə altına qoyulur.

Bibliografiya

1. Голик Ю.В. Философские проблемы наказания. - М., 2004. - 348 с.
2. Гольбити Э., Пьяцца А. Трудные страницы Библии (Ветхий завет). - Милан; М.: Христианская Россия, 1992. - 303 с.
3. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. - Киев, 1890.
4. О природе человека. Монтень. Ларошфуко. Паскаль. М.: Крон-Пресс, 2009. -283 с.
5. Чичерин Б.Н. Философия права. - СПб.: Наука, 1998. - 654 с.

Məqalə daxil olmuşdur: 27 fevral 2026-cı il

Çapa qəbul edilmişdir: 06 mart 2026-cı il

References

1. Golik Yu.V. Philosophical problems of punishment. Moscow, 2004, 348 p. (in Russian).
2. Golbiti E., Piazza A. Difficult pages of the Bible (Old Testament). - Milan; Moscow, Christian Russia Publ., 1992, 303 p. (in Russian).
3. Kistyakovsky A.F. Elementary textbook of general criminal law. Kyiv, 1890 (in Russian).
4. On Human Nature. Montaigne. La Rochefoucauld. Pascal. Moscow, Kron-Press Publ., 2009, 283 p. (in Russian).
5. Chicherin B.N. Philosophy of Law. St. Petersburg: Nauka Publ., 1998, 654 p. (in Russian).

The article was submitted: 2026 February 27

Accepted for publication: 2026 March 06

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.82.98-105

УДК: 343.9

Основы смертной казни

Аннотация: Юристы не в полной мере используют достижения других наук в целях совершенствования эффективности уголовного наказания.

Как известно, результаты и значение гуманитарных наук, в отличие от естественных исследований, не могут быть определены сразу. Для этого требуется достаточно длительный период времени, поскольку они непосредственно связаны с общественно-политическими процессами, историческими условиями, с сознанием, в том числе и правосознанием, людей.

Сегодня мы должны думать о будущем наказания, о том, каким образом найти новые, более эффективные, но менее мучительные виды наказания, учитывая современные условия, а также уровень развития общества.

Ключевые слова: основания наказания; смертная казнь; лишение свободы; система исправительного воздействия.

Дата поступления: 27 февраля 2026 г.

Дата принятия в печать: 06 марта 2026 г.

♦ Рагимов Ильгам Мамедгасан оглы – академик РАН, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Азербайджанской Республики, член Совета МОПИ (Азербайджан). E-mail: mopi_sid@yahoo.com